

А. Шавиро, асп.
Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ САМОРЕГУЛЯЦИИ ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ

В статье теоретически проанализировано и эмпирически исследовано психологические особенности саморегуляции поведения студентов. Представлено результаты экспертного опроса преподавателей высших учебных заведений.

Ключевые слова: саморегуляция, экспертный опрос, факторы саморегуляции, студенты.

A. Shavyro, postgraduate
G. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine, Kyiv

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF STUDENTS' SELF-REGULATION IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION

In the article is analyzed theoretically and empirically the psychological features of self-regulation of conduct of students. In the article is presented the results of the expert poll of teachers of higher educational institutions.

Keywords: self-regulation, expert poll, factors of self-regulation, students.

УДК 159.955

Ю. Швалб, д-р психол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ФОРМИ УСВІДОМЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО

Стаття присвячена метатеоретичному аналізу закономірностей формування образу майбутнього на рівні індивіда, суб'єкта та особистості.

Ключові слова: майбутнє, мислення, репрезентації, суб'єктність.

Факт належності мислення до числа базових компонентів свідомості ні в кого не викликає сумнівів. Більше того, добре відомі філософські та логіко-психологічні спроби ототожнення мислення і свідомості [1]. При цьому мислення, на відміну від інших процесів, має "суворі правила освіти і перетворення одиниць вираження і закони ... все те, що Аристотель називав словом "логос" – всі власне логічні правила освіти і перетворення знакових форм міркувань, всі математичні оперативні системи, всі формальні й формалізовані фрагменти наукових теорій, всі науково-предметні "закони" і "закономірності", всі схеми ідеальних об'єктів, що детермінують процес Мислення, всі онтологічні схеми і картини, всі категорії, алгоритми та інші форми операціоналізації процесів Мислення" [5, с. 289]. Розгортаючи це положення, Г. П. Щедровицький вказує, що мислення формалізується, об'єктивується, відривається від рефлексії комунікативних ситуацій та мислєдії і "стає особливою мисленнєвою діяльністю з розгортання чистих форм Мислення, свого роду виробництвом знаково-знаннєвих форм, змістовних, але таких, що не мають смислового зв'язку з ситуаціями Мислє-Комунікації і практичної мислєдії" [4, с. 291].

Відокремлення мислення, звичайно ж, відбувається в результаті розриву рефлексивних зв'язків, однак можливість відокремлення воно містить у самому собі. Якщо ми приймаємо положення, що мислення оперує зі знаковими заступниками (репрезентантами) реальних об'єктів, то ми повинні враховувати наступне: 1) побудована модель об'єкта для самого мислення в подальшому може виступати об'єктом, стосовно якого може будуватися нова знакова система і так далі фактично без обмежень (кордон якраз і встановлює рефлексія), 2) з приводу одного об'єкта може бути побудовано декілька різних знаннєвих систем, які постають тепер мисленню як "копулятивний" об'єкт, який піддається подальшому моделюванню, схематизації тощо; 3) побудова схеми чи моделі будь-якого рівня і складності в мисленні здійснюється за певними правилами, тобто операціонально, що повинно бути зафіксовано в особливих схемах і моделях, в особливому типі знань, з приводу якого можливо те ж "сходження", як і по пунктах 1 і 2.

Таким чином, створювана в мисленні дійсність є внутрішньо неоднорідною. Швидше треба говорити про різні дійсності, що розрізняються як за типами знань (знан-

невих форм), так і за ступенем абстрагування від реальності. Фактично тут ми безпосередньо маємо справу з конструктивною здатністю мислення породжувати зміст, так як одержувані схеми та моделі не є прямим відображенням наявних об'єктів або форм мислєдії.

Для мислення, в силу того, що воно відірване (абстрагується?) від безпосередніх емоцій і мотивів, всі схеми однакові і рівнозначні, якщо, звичайно, витримують логічний аналіз і критику. В. М. Розін з цього приводу пише: "Одиниця мислення являє собою принципово двояке утворення (і почасти так і усвідомлюється): з одного боку, це діяльність індивіда (міркування, доказ, власне розумова діяльність), з іншого – *проживання та переживання предметних подій*. Особливість цих подій – їх ідеальний характер (ідеальні об'єкти, дійсність, представлена в істинних знаннях, і т. д.). У методологічному дискурсі події, що проживаються думкою, трактуються як задані за допомогою категорій і понять, тобто в одному відношенні – це інтелектуальні побудови (конструкції), а в іншому – схеми опису та уявлення світу. Здійснюючи мислення, індивід, з одного боку, діє, долає опір матеріалу, вибирає, проходить шлях, з іншого – розлучається з одними подіями, проживши їх, і потрапляє в інші. *Процес мислення являє собою реалізацію особи, обумовлений психологічними програмами, ментальними планами, комунікацією, зразками і нормами правильної думки, що протікає у формі діяльності*, а також проживання та переживання предметних подій" [3, с. 127].

Таким чином, в людській практиці виникає принципова можливість штучно-технічної побудови нових об'єктів і форм мислєдії, які відповідають наперед сконструйованій розумовій схемі чи моделі.

Схеми мислення можуть виступати в якості підстав цілопокладання й самі по собі, поза зв'язками з іншими процесами свідомості. Це пов'язано з особливою будовою самих схем і моделей, про яку ми вже згадували. Мислення завжди інструментально і операціонально, тобто здійснюється за допомогою певних логічних і знакових засобів. Тому кожна логічна операція і її продукт у вигляді знакової системи співвідносяться як засіб – результат, а взяті окремо оперативні системи та знаннєву схему всередині себе співвідносяться як загальне – окреме або, точніше, як кінцева – проміжна цілі. Таким чином, по відношенню до будь-якої розумової схеми ми можемо виділити: а) її призначення або, що те ж саме,

цільової контекст, б) елементи знакової системи, що відображають властивості об'єкта і дозволяють тим самим ставитися до них як до предметних засобів, в) способи оперування зі знаковими формами властивостей об'єкта, що розкриває логіку мислєдїї.

Тому будь-яка модель містить, окрім знаннєвих компонентів, інтенціональний або цільовий компонент. Моделі "навмисно створюються як репрезентаційні артефакти, і як такі служать у всіх своїх формах тим засобом, за допомогою якого людська свідомість може охопити свої власні творіння" [2, с. 15]. Тому М. Вартофський правомірно стверджує: "Модель – це не тільки відображення або копія деякого стану справ, але й передбачувана форма діяльності, репрезентація майбутньої практики і освоєних форм діяльності" [там само, с. 11]. "Модель одночасно враховує мету і гарантує її реалізацію" [там само, с. 127].

Існування мислення і породжуваних їм схем і моделей в логіці "призначення" дозволяє суб'єкту психологічно зняти проблему мотивації: оскільки зрозуміло, "для чого", то задавати питання, "чому" і "навіщо" вже немає необхідності. Таким чином, чисте мислення виступає як підстава особливої форми ціле покладання – вирішення завдань. Завдання і є та форма цілепокладання, де факт можливості послідовних перетворень, що призводять до якогось результату, є самодостатнім. Мета у формі завдання задає суб'єкту критерії, що дозволяють оцінити продукт діяльності як її кінцевий результат. Тому чим більше мета операціонально насичена, чим тісніше вона пов'язана із засобами, тим більше вона конкретна і дієва. Завдання виникає в логіці: реальні засоби – ідеальні засоби – засоби визначення мети, а діяльність із розв'язання задачі розгортається в логіці: мета – ідеальні засоби – реальні засоби – результат.

Таким чином, майбутнє в мисленні представлене свідомості індивіда у трьох основних формах. По-перше, майбутнє як ідеалізований об'єкт чистого мислення. Мислення створює абстрактну (чисту) модель майбутнього, безвідносно до його змістовного наповнення. Такі моделі входять в набір нормативних культурних основ розуміння і організації життя і життєдіяльності соціуму в цілому. Не зупиняючись детально на аналізі цих моделей, вкажемо лише на деякі з них. Так, в культурно - історичному плані однією з перших була модель циклу життя, що нескінченно відтворюється, де майбутнє завжди є точним відтворенням відповідного минулого. Це знайшло своє відображення на рівні буденної свідомості у відомих афоризмах, типу "ніщо не нове під місяцем", "нове – це добре забуте старе" і т. п. У філософії характерною презентацією такої моделі є платонівська концепція мислення як пригадування. В іудаїзмі була створена концепція Початку часу (життя) у вигляді фіксованої точки Створення Світу і кінцевої точки існування цього світу у факті очікуваного Пришестя. У християнстві була розроблена концепція двох часових потоків, де земне життя являє собою кінцевий процес, а життя "під знаком Бога" (користуючись виразом Б. Спінози) є процесом нескінченним. Різні діалектичні вчення увели в науковий обіг категорію майбутнього через категорію розвитку, в якій зберігається ідея циклічності, але стверджується факт якісних змін майбутнього в порівнянні з минулим. Відома метафора "спіралі розвитку" дуже точно відображає суть таких учинь. Класична фізика вилучила майбутнє з життєвого контексту і представила його як фрагмент нескінченної часової вісі, а посткласична фізика – як верогідніший стан простору. Цей перелік можна було б продовжувати, але для нас важливо те, що в цих моделях майбутнє завжди представлено як *проблематизація реальності або дійсності існування*. Прийняття свідомістю однієї з моделей (або їх певної суміші, що харак-

терно для буденної свідомості) дає нам відповіді на два кардинальних питання: "Чи є у нас (у мене) майбутнє?" і "Чи є майбутнє без нас (без мене)?" – які є підставою організації життя в цілому.

По-друге, майбутнє як породжувана мисленням нова предметність. Саме в мисленні розкривається наша здатність придумувати, винаходити і конструювати нові предметності, які стають засобами та умовами нових діяльностей. Г. В. Ф. Гегель стверджував, що вся хитрість людського розуму укладена в здатності створювати і використовувати знаряддя. Через конструктивну здатність мислення ми створюємо власний предметно оформлений простір майбутнього. Важливо відзначити, що при конструюванні нових способів діяльності або технологій ми саму діяльність беремо як особливого роду предметність, процесуальну за своєю суттю.

По-третє, майбутнє як *вирішення задачі і досягнення мети*. У мисленні рішення задачі оформляється як програма пошуку рішення (відповіді на ті труднощі в досягненні потрібного результату, які детерміновані наявними умовами та обставинами дії). Програма відображує розуміння індивідом ситуації дії і задає схему організації майбутніх дій, що власне, і перетворює індивіда в суб'єкта діяльності. На відміну від розв'язання задачі, процес реалізації (досягнення) мети початково суб'єктний, оскільки задачу (завдання) можуть ставити перед індивідом іззовні у вигляді певної вимоги щодо отримання результату, а мета завжди суб'єктивна, завжди "моя" для особи-носія. У психологічних дослідженнях Е. Я. Машбіца, В. В. Репкіна, В. Т. Дорохіної та наших власних достатньо повно описані процеси та механізми трансформації із зовні заданого завдання у цільову дію суб'єкта, тому тут немає потреби зупинятись на цьому питанні докладніше.

Процес досягнення мети регулюється особливим інтелектуальним конструктом, який у свідомості особи фіксується як план майбутніх дій з урахуванням наявних умов і обставин діяльності. Серед об'єктивних умов характеристики простору і часу займають в ньому одне з центральних місць і, тому, план є особливою формою "прив'язки" майбутнього до об'єктивної осі часу, яка робить майбутній час змістовно, діяльнісно і подієво насиченим.

Таким чином, мислення дає особистості *Ідею майбутнього*, суб'єкту – *Програму організації майбутнього*, а індивіду – *План змістовного наповнення майбутнього подіями і фактами життя*.

Список використаних джерел

1. Алексеев Н. Г. Заметки к соотношению мыследятельности и сознания / Н. Г. Алексеев // Вопросы методологии. – 1991, № 1. – С. 3-8.
2. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофский. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
3. Розин В. М. Мышление как свойство и процесс в определении человека / В. М. Розин // Мир психологии. – 2001, № 1. – С. 121-128.
4. Щедровицкий Г. П. Схема мыследятельности – системно-структурное строение, смысл и содержание / Г. П. Щедровицкий // Избр. труды. – М., 1995. – С. 281-298.
5. Щедровицкий Г. П. Заметки к определению понятий "мышление" и "понимание" / Г. П. Щедровицкий, С. Г. Якобсон // Щедровицкий Г. П. Избр. труды. – М., 1995. – С. 481-484.
1. Alekseev N. G. Notes to the relation of consciousness and mental activity / N. G. Alekseev // Voprosy metodologii. – 1991, № 1. – P. 3-8.
2. Vartofsky M. Models. Representation and scientific understanding / M. Vartofsky. – Moscow: Progress Publishers, 1988. – 507 p.
3. Rozin V. M. Thinking as a property and the process in determining human / V. Rozin // Mir psychologii. – 2001, № 1. – P. 121-128.
4. Shchedrovitsky G. P. Mental activity diagram – system-structural framework, the meaning and content / G. P. Shchedrovitsky // Selected works. – M., 1995. – P. 281-298.
5. Shchedrovitsky G. P. Notes to the definition of the concepts of "thinking" and "understanding" / G. P. Shchedrovitsky, S. G. Jacobson // Shchedrovitsky G. P. Selected works. – M., 1995. – P. 481-484.

Ю. Швалб, д-р психол. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФОРМЫ ОСОЗНАНИЯ БУДУЩЕГО

Статья посвящена метатеоретическому анализу закономерностей формирования образа будущего на уровне индивида, субъекта и личности.

Ключевые слова: будущее, мышление, репрезентации, субъектность.

Y. Shvalb, Dr. Sc., Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FORM OF PSYCHOLOGICAL AWARENESS OF FUTURE

The article is devoted to the meta-theoretical analysis of image of the future patterns at the levels of the individual, the subject and personality.

Keywords: future, thinking, representation, subjectivity.

УДК 159.955

Л. Щербина, д-р психол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СУТНІСТЬ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Подано аналіз сутності та умов розвитку мислення психотерапевта. Розглянуто філософські та психологічні підходи до визначення категорії розвитку. Залучено результати сучасних вітчизняних та зарубіжних досліджень мислення та погляди на специфіку, мету та завдання фахової діяльності психотерапевта.

Ключові слова: розвиток мислення психотерапевта, постформально-операційний підхід, діалектичне мислення.

Серед завдань розвитку професійно важливих якостей психотерапевта одним із найнагальніших є розвиток мислення. Адже мислення – це основний "інструмент", який використовує фахівець для вибору та грамотного застосування адекватних особистісній проблематиці клієнта стратегій психологічної допомоги.

Метою даної статті є аналіз сутності та умов розвитку мислення психотерапевта.

Категорія розвитку є однією із найчастіше вживаних у психологічних публікаціях, оскільки не лише належить окремій галузі – психології розвитку, але й стосується практично усіх сфер психологічного знання. Адже одне з основних завдань психології – це встановлення не лише основних закономірностей психічної діяльності, але й шляхів її розвитку.

Найвідомішою філософською концепцією розвитку є система ідей Гегеля. Згідно із цією концепцією окрема думка, система ідей чи теорія розвиваються за законами діалектики. Гегелівська тріада "теза-антитеза-синтез" описує загальний розвиток думки.

Оскільки між мисленням та буттям у філософії Г. В. Ф. Гегеля постулюється тотожність, закони діалектики, сформульовані філософом стосовно об'єктивного духу, абсолютної ідеї, є застосовними й до буття.

У вітчизняній філософській думці є "продовжений" та поглиблений варіант діалектики Г. В. Ф. Гегеля – філософська система О. Ф. Лосева [1]. Філософ шляхом аналізу існуючих в історії людства систем мислення запропонував не тріаду, а пентаду основних моментів думки (в основних текстах – "тетрактида"). Крім т. з. смислової тріади, добре відомої із праць Г. В. Ф. Гегеля, та такої, що у текстах О. Ф. Лосева має вигляд "Одне" – "Багато" (рос. – "Многое") – "Становлення", пентаду утворюють четвертий момент "Стале" (рос. – "Ставшее") та п'ятий момент "Те, що не стає" (рос. – "Нестановящееся"). О. Ф. Лосев вважав, що цим моментам підпорядковується будь-який предмет думки.

Із спроб знайти закономірності або ж всезагальні закони та принципи розвитку, найбільш артикульованими є формулювання закону "від загального до конкретного та окремого, від цілого до частин" та пов'язаного із ним принципу диференціації [5]. Згідно із ними, будь-який розвиток відбувається від загального до окремого, від цілого до частин, від мало визначених, дифузних, недиференційованих форм до форм все більше визначених, розчленованих та диференційованих.

У сучасних філософських працях розвиток розуміється як процес змін, які, у свою чергу, є необхідною, але не достатньою умовою розвитку. "В якості змін, які можуть слугувати характеристиками розвитку, виступають незворотні, закономірні, спрямовані якісні зміни організованих об'єктів, що здійснюються системним чином" [2, с. 25]. Л. І. Анциферова, Д. Н. Завалішина, Е. Ф. Рибалко, Л. Ф. Іллічов вважають інтегральний характер змін, наступність між етапами, цілісність, відносну завершеність, структурність характерними рисами розвитку як єдності змін, такими, що відображають спрямованість, незворотність та їх якісний характер.

У психолого-акмеологічному контексті розгляду розвитку являє собою зміни у напрямку вищого рівня організації та функціонування тих чи інших особистісних аспектів та цілісної особистості.

У психології широко представлені дослідження розвитку мислення, причому до них належать дослідження, що стосуються як вікового періоду дитинства, так і дорослих людей [3-9]. Більша їх частина присвячена дослідженню розвитку наукового мислення у ненауковців. Досить багато робіт, у яких зосереджено увагу на розвитку діалектичного мислення [7-9].

К. Гольдштейн та М. Ширер [5, с. 75-81] розкривають сутність процесу розвитку через зворотній процес – дисолюцію. Основу створеної ними на основі багатолітніх клінічних спостережень теорії складають два способи, два рівні поведінки, які є принципово різними: конкретний, заснований на безпосередніх відповідях людини на обставини та ситуації; та абстрактний, такий, що передбачає рефлексивне, свідоме виокремлення властивостей та відношень об'єктів та ситуацій.

Автори виділяють вісім параметрів, які характеризують абстрактну поведінку на відміну від конкретної:

- 1) здатність відділяти себе, своє "Я" від зовнішнього світу і власних внутрішніх переживань;
- 2) здатність довільно приймати розумову установку, бути ініціатором дії, навіть якщо вона виконується за вимогою інших;
- 3) здатність пояснити самому собі свої дії, їх причини та результати;
- 4) здатність довільно та гнучко рефлексивно перемикатися з одного аспекту ситуації на інший;
- 5) здатність розумово утримувати одночасно різні аспекти ситуації;